ARAB VA FORS TILLARIDAN TARJIMA QILINGAN ASARLAR.

Tarjima nazariyasi va amliyoti yo'nalishi

1-kurs talabasi **Yunusova Odinaxon**

Annotatsiya (o'zbek tilida)

Ushbu maqolada arab va fors tillarida yaratilgan ilmiy, diniy va badiiy merosning o'zbek adabiyoti hamda tiliga ko'rsatgan ta'siri yoritiladi. "Kalila va Dimna", "Ming bir kecha", Qur'on ma'nolari va hadis to'plamlari kabi arab tilidan tarjima qilingan manbalar, shuningdek, Sa'diy Sheroziyning "Guliston" va "Bo'ston", Firdavsiyning "Shohnoma", Jomiy va Nizomiy asarlari misolida tarjimaning madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Maqolada tarjima faqat boshqa tildagi matnni o'girish emas, balki bilim, qadriyat, janr va obrazlarning yangi adabiy muhitga kirib kelishiga xizmat qiluvchi jarayon ekani ta'kidlanadi. Alisher Navoiyning fors adabiyoti bilan ijodiy muloqoti va "nazira" an'anasi tarjima bilan ijodiy qayta yaratish o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Shuningdek, arab va fors tillaridan o'zbek tiliga kirgan so'zlar hamda g'azal, ruboiy, masnaviy kabi janrlarning rivojiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: tarjima, arab tili, fors tili, o'zbek adabiyoti, Sharq merosi, "Kalila va Dimna", "Guliston", "Shohnoma", nazira, madaniyatlararo aloqa.

Abstract (English)

This article explores the influence of literary, religious, and scholarly works written in Arabic and Persian on Uzbek language and literature. It discusses Arabic-transmitted works such as Kalila and Dimna, One Thousand and One Nights, Qur'anic translations, and hadith collections, alongside Persian classics including Saadi's Gulistan and Bustan, Ferdowsi's Shahnameh, and works by Jami and Nizami. The article argues that translation is not merely the transfer of words from one language to another: it also brings knowledge, values, genres, and literary images into new cultural settings. Alisher Navoi's engagement with Persian literature and the tradition of nazira illustrate the relationship between translation, inspiration, and creative re-creation. The article also considers Arabic- and

Persian-origin vocabulary in Uzbek and the development of genres such as the ghazal, rubai, masnavi, and dastan.

Keywords: translation, Arabic, Persian, Uzbek literature, Eastern heritage, Kalila and Dimna, Gulistan, Shahnameh, nazira, intercultural communication.

Аннотация (на русском языке)

В статье рассматривается влияние научных, религиозных и художественных произведений на арабском и персидском языках на узбекскую литературу и язык. На примере «Калилы и Димны», «Тысячи и одной ночи», переводов смыслов Корана и сборников хадисов, а также произведений Саади «Гулистан» и «Бустан», «Шахнаме» Фирдоуси, сочинений Джами и Низами раскрывается значение перевода для межкультурного взаимодействия. Подчёркивается, что перевод не ограничивается передачей текста на другом языке: он способствует распространению знаний, ценностей, жанров и художественных образов. Творческие связи Алишера Навои с персидской литературой и традиция назира показывают взаимосвязь перевода и литературного переосмысления. Отдельное внимание уделяется арабским и персидским заимствованиям в узбекском языке и развитию таких жанров, как газель, рубаи, маснави и дастан.

Ключевые слова: перевод, арабский язык, персидский язык, узбекская литература, восточное наследие, «Калила и Димна», «Гулистан», «Шахнаме», назира, межкультурная коммуникация.

Kirish

Tarjima xalqlar o‘rtasidagi ilmiy va madaniy aloqalarni mustahkamlovchi muhim vositalardan biridir. Markaziy Osiyo, xususan, Movarounnahr hududida arab va fors tillari uzoq vaqt davomida ilm-fan, diniy tafakkur va badiiy ijodning muhim tillari bo‘lib xizmat qilgan. Shu tillarda yaratilgan yoki ular orqali tarqalgan ko‘plab asarlar keyinchalik turkiy tillarga, jumladan o‘zbek tiliga o‘girilgan. Natijada o‘zbek kitobxoni jahon miqyosidagi

ilmiy qarashlar, axloqiy hikoyatlar va mumtoz adabiy obrazlar bilan tanishish imkoniga ega bo‘lgan.

Arab va fors tilidagi merosni o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayoni oddiy so‘z almashtirishdan iborat bo‘lmagan. Tarjimon asarning mazmuni, tarixiy sharoiti, badiiy uslubi va o‘quvchi uchun tushunarliligini hisobga olishi kerak. Shu sababli tarjimalar til boyligiga, adabiy shakllarga va fikrlash an’analariga ta’sir ko‘rsatgan.

Arab tilidan tarjima qilingan asarlar

Arab tilidan o‘zbek tiliga diniy, ilmiy va tarixiy mazmundagi ko‘plab asarlar tarjima qilingan. “Kalila va Dimna” bu borada mashhur misollardan biridir. Uning hikoyatlari hind manbalariga borib taqalsa-da, asarning arabcha talqini Abdulloh ibn al-Muqaffa nomi bilan bog‘liq. Hayvonlar obrazlari orqali do‘stlik, aql, adolat, ehtiyotkorlik va inson xulqi haqida saboq beriladi. Asarning turli tillarga tarqalishi tarjimaning bir madaniyatdagi hikoyalarni boshqa xalqlarga yetkazish qudratini ko‘rsatadi.[1]

“Ming bir kecha” Sharq xalqlarining ertak va hikoyalaridan tarkib topgan yirik to‘plamdir. Shahrizoda va Shahriyor kabi obrazlar orqali insoniy munosabatlar, aql-zakovat va hayotiy sinovlar tasvirlanadi. To‘plamning ayrim qismlari turli davrlarda o‘zbek tiliga tarjima qilinib, kitobxonlar orasida tarqalgan.

Diniy merosda Qur’oni Karim ma’nolarining tarjimalari va hadis to‘plamlarining o‘zbek tilida nashr etilishi alohida ahamiyatga ega. Bu tarjimalar diniy mazmunni ona tilida anglash imkonini kengaytirgan. Ilmiy meros doirasida esa Abu Ali ibn Sinoning “Al-Qonun fit-tibb” (“Tib qonunlari”) asari alohida o‘rin tutadi. Arab tilida yozilgan bu asar keyinchalik lotin va boshqa tillarga tarjima qilinib, tibbiyot tarixida muhim manbalardan biriga aylangan. Abu Nasr Forobiyning falsafa, mantiq, musiqa va jamiyatga oid asarlari ham turli tillarga o‘girilgan.

Fors tilidan tarjima qilingan mumtoz meros

Fors tili Markaziy Osiyoning adabiy hayotida katta mavqega ega bo‘lgan. Fors-tojik adabiyotining mashhur namoyandasi Sa’diy Sheroziyning “Guliston” va “Bo‘ston” asarlari o‘zbek kitobxonlariga axloqiy va tarbiyaviy qarashlarni yetkazgan. “Guliston”da hikoyatlar, hayotiy voqealar va pand-nasihatlar orqali adolat, ilm, do‘stlik, saxovat hamda kamtarlik masalalari yoritiladi. “Bo‘ston” esa she’riy shaklda yozilgan bo‘lib, insonning ma’naviy kamoloti va jamiyatdagi xulq me’yorlariga e’tibor qaratadi.[2]

Abdurahmon Jomiy ijodi ham o‘zbek adabiyoti bilan uzviy bog‘langan. Uning “Bahoriston”, “Yusuf va Zulayho”, “Layli va Majnun” hamda “Haft avrang” kabi asarlari axloqiy, falsafiy va badiiy mazmuni bilan tanilgan. Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” dostoni esa afsonaviy va tarixiy qahramonlar, jasorat, sadoqat va vatan mavzularini qamrab oladi. Umar Xayyom ruboiylarida hayot, vaqt, inson taqdiri va falsafiy mushohada markaziy o‘rin tutadi. Hofiz Sheroziy g‘azallarida muhabbat, go‘zallik, ma’naviyat va insoniy kechinmalar ifodalanadi. Nizomiy Ganjaviyning “Xamsa”si besh dostondan iborat bo‘lib, Sharq adabiyotining muhim yodgorliklaridan sanaladi.

Tarjima, ijodiy ta’sir va o‘zbek tilining boyishi

Arab va fors adabiyotining ta’siri faqat tarjima qilingan matnlar bilan cheklanmagan. Alisher Navoiy Jomiy, Nizomiy va Sa’diy kabi ijodkorlarning merosini chuqur o‘rgangan. Masalan, Nizomiyning “Layli va Majnun” dostoni bilan ijodiy muloqot Navoiyga shu mavzuda o‘z dostonini yaratishda ilhom bergan. Bunday holatni faqat tarjima deb emas, balki ijodiy qayta yaratish va adabiy an’anani davom ettirish deb ham tushunish mumkin. Sharq adabiyotida mashhur asar asosida yangi asar yaratish “nazira” an’anasi bilan bog‘liq.

Tarjimalar o‘zbek tilining lug‘at boyligiga ham ta’sir ko‘rsatgan. “Ilm”, “tarix”, “kitob”, “maktab”, “muallim”, “madaniyat” kabi so‘zlar arab tilidan, “gul”, “bahor”, “bog‘”, “xona”, “do‘st”, “rang” singari so‘zlar esa fors tilidan kirib kelgan. Shuningdek, g‘azal, ruboiy, qasida, masnaviy va doston kabi janrlar o‘zbek adabiyotida rivojlangan. Bu jarayon til va adabiyotning boshqa madaniyatlar bilan muloqotda boyib borishini ko‘rsatadi.

Xulosa

Arab va fors tillaridan tarjima qilingan asarlar o‘zbek adabiyoti va ilmiy tafakkuri taraqqiyotida muhim o‘rin egallaydi. Ular diniy va ilmiy bilimlarning tarqalishiga, badiiy janrlar va obrazlarning rivojlanishiga, lug‘at boyligining kengayishiga xizmat qilgan. Tarjima bilan bir qatorda ijodiy ta’sir va nazira an’anasi ham madaniyatlararo muloqotni kuchaytirgan. Demak, bu merosni o‘rganish o‘zbek adabiyotining tarixiy ildizlarini, tarjimon mehnatining ahamiyatini va xalqlar o‘rtasidagi ma’naviy aloqalarni chuqurroq anglashga yordam beradi.

Snoskalar:

[1] Encyclopaedia Iranica. “Ebn al-Moqaffaʿ” hamda “Kalila wa Demna” haqidagi ilmiy maqolalar. Asarning arab tilidagi talqini va keyingi tillarga tarqalishi haqidagi ma’lumotlar.

[2] Encyclopaedia Iranica. “Saʿdi” va “Golestān-e Saʿdi” maqolalari. Sa’diyning “Guliston” va “Bo‘ston” asarlari hamda ularning adabiy ahamiyati haqidagi ma’lumotlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

Encyclopaedia Iranica. Ebn al-Moqaffaʿ, Abū Moḥammad ʿAbd-Allāh Rōzbeh. https://www.iranicaonline.org/articles/ebn-al-moqaffa/

Encyclopaedia Iranica. Kalila wa Demna, i. Redactions and circulation. https://www.iranicaonline.org/articles/kalila-demna-i/

Encyclopaedia Iranica. Saʿdi. https://www.iranicaonline.org/articles/sadi-sirazi/

Encyclopaedia Iranica. Golestān-e Saʿdi. https://www.iranicaonline.org/articles/golestan-e-sadi/

Khodjaeva, R. U. Arabic Language Literary Heritage in the Works of Central Asian Thinkers in the 10th–12th Centuries. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 2021. https://ijmmu.com/index.php/ijmmu/article/view/3081

Encyclopaedia Iranica. Jāmi i. Life and Works. https://www.iranicaonline.org/articles/jami-i/

UNESCO. Kulliyyāt-i Saʿdi. Memory of the World. https://www.unesco.org/en/memory-world/kulliyyat-i-sadi